

ԱՐՄԵՆ ՄԱՐՈՒՔՅԱՆ

ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՋԱՆՔԵՐԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱՉՄԱՆ ՈՒ ԴԱՏԱՊԱՐՏՄԱՆ ԲԱՆԱՉԵՎԵՐԸ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒ ԳՈՐԾՈՒՄ

Ինչպես հայտնի է, Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացում տասնամյակներ շարունակ զգալի աշխատանքներ են տարել ինչպես Սփյուռքի կոնկրետ համայնքներ ու կառույցներ, այնպես էլ առանձին անհատներ: Նրանց մասնակցությունը դրսևորվեց նաև պաշտոնական ու ոչ պաշտոնական միջազգային կազմակերպությունների կողմից Հայոց ցեղասպանության ճանաչման ու դատապարտման բանաձևերի ընդունման գործում:

Միջազգային պաշտոնական կազմակերպություններից Հայոց ցեղասպանության հարցին առաջինն անդրադարձավ ՄԱԿ-ը: 1971 թ. ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովը հաստատում է «Ցեղասպանության հանցագործության կանխարգելման և դրա համար պատժի մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիան կատարելագործելու նպատակով հետազոտություն կատարելու և զեկույցներ կայացնելու առաջարկը: Փորձագետների ենթահանձնաժողովը նշանակում է տվյալ հարցով հատուկ զեկուցողի՝ Ռուանդայի ներկայացուցիչ Նիկոդեմ Ռուհաշիանկիկոյին: 1972 թ., երբ նա առաջին անգամ իր զեկույցը ներկայացրեց ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների Փոքրամասնությունների պաշտպանության և խտրականության կանխարգելման ենթահանձնաժողովի (այսուհետ՝ ենթահանձնաժողով) 25-րդ նստաշրջանին, դրանում Հայոց ցեղասպանության մասին հիշատակում չկար: Այդ մասին ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Կուրտ Վալտհայմին զրաժ նամակում տեղեկացնում էր հայ պատմաբան Ջավեն Մսրյանը, որը նամակներ է ուղարկում նաև ենթահանձնաժողովի նախագահ Ջորջ Բրան-

տին և անձամբ զեկուցողին: Ենթահանձնաժողովի նախագահը պատասխանում է, որ առաջարկը հաշվի է առնվել և հայերի ցեղասպանության փաստի հիշատակումը ներառվել է զեկույցի տեքստում¹:

1973 թ. սեպտեմբերի 16-ին ժնկում տեղի ունեցած Ենթահանձնաժողովի 26-րդ նստաշրջանում հատուկ զեկուցող Ն. Ռուհաշի-անկիկոն ներկայացնում է իր զեկուցման նոր տարբերակը, որի 30-րդ պարբերությունում պատմական փաստերի շարքում հայերի նկատմամբ Օսմանյան կայսրությունում կատարվածը որակվում է որպես «հանցագործություն, որը համարվում է XX դարի առաջին ցեղասպանությունը»²: Ձեկուցումը արժանացավ բարձր գնահատականի և միաձայն ընդունվեց ենթահանձնաժողովի կողմից:

Ընդունված արարողակարգի համաձայն՝ զեկույցը պետք է քննարկվեր և ընդունվեր նաև Մարդու իրավունքների հանձնաժողովում, որի անդամները, ի տարբերություն Ենթահանձնաժողովի, ի պաշտոնե արտահայտում էին իրենց կառավարությունների և ոչ թե սեփական դիրքորոշումը, բայց իրավունք չունեին վետո կիրառելու հատուկ զեկուցողի հետազոտության կամ դրա առանձին դրույթների նկատմամբ:

1974 թ. մարտի 6-ին Ռուհաշիանկիկոյի զեկույցը, 30-րդ պարբերությամբ հանդերձ, ներկայացվում է ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովի 30-րդ նստաշրջանին: Ձեկույցում Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ հիշատակումը հանգեցրեց թուրքական կողմի հուժկու հակազդեցության: Հակառակ հաստատված կարգի, ըստ որի՝ հատուկ զեկուցողների ուսումնասիրություններում ներկայացված դրույթները փոփոխության չէին կարող ենթարկվել, Թուրքիայի ներկայացուցիչ Օսման Օլչայը պա-

հանջեց զեկույցը վերադարձնել վերամշակման և տեքստից հանել 30-րդ պարբերությունը¹: Թուրքական կողմն իր դիրքորոշումը հիմնավորում էր նրանով, թե հին վերքերը փորփրելը վտանգավոր է, ինչը կարող է ատելություն առաջացնել, և թե պատմական իրադարձությունների ամբողջական պատկերի ճշգրիտ վերականգնումն անհնար է և այլն²: Թուրքիայի այս պահանջին միացան ԱՄՆ-ի, Պակիստանի, Իտալիայի, Ֆրանսիայի, Ավստրիայի, Իրաքի, Իրանի, Հնդկաստանի, Ռումինիայի, Էկվադորի, Նիգերիայի պատվիրակները, իսկ ԽՍՀՄ-ի, Խորհրդային Բելառուսի և Մեծ Բրիտանիայի պատվիրակները պահանջեցին այդ հարցով դռնփակ նիստ հրավիրել³: Արդյունքում թուրքերը ԱՄՆ-ի աջակցությամբ և ԽՍՀՄ-ի ներկայացուցչի լուռ համաձայնությամբ կարողացան հասնել նրան, որ զեկույցը վերադարձվեց վերամշակման, ինչը առաջին հերթին նշանակում էր 30-րդ պարբերության վերացում⁴:

ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների վարչության տնօրեն հոլանդացի Թեո վան Բովեն, որն անձամբ մասնակցել է բոլոր քննարկումներին՝ սկզբում որպես Նիդերլանդների ներկայացուցիչ Ենթահանձնաժողովում, այնուհետև որպես նույն Ենթահանձնաժողովի անդամ, մեկնաբանելով այդ զարգացումները, ավստասնք է հայտնում, որ թուրքական պետությունը իր արատավոր շահերը պաշտպանելու նպատակով իսկական դիվանագիտական արշավ սկսեց 1974 թ. ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովի նստաշրջանից առաջ, ինչը նպաստեց հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրի նենգափոխմանը⁵:

¹ Արման Գասպար, նշվ. աշխ., էջ 142:

² Геноцид армян: ответственность Турции и обязательства мирового сообщества. документы и комментарий. Составитель, ответственный редактор, автор предисловия и комментария д.и.н., профессор Ю.Г. Барсегов, т. 2, ч. 1, М., 2003, с. 694.

³ Տե՛ս Մսրըլեան Զ., Ջանքեր՝ ՄԱԿ-ի 30-րդ պարբերության վերահաստատման ուղղությամբ, «Հայկազեան հայագիտական հանդես», հատոր ԼԲ., Պէյրոս, 2012, էջ 432:

⁴ Միջազգային հանրությունը դատապարտում է Հայոց ցեղասպանությունը, էջ 5:

⁵ Геноцид армян: ответственность Турции и обязательства мирового сообщества, т. 2, ч. 1, с. 766.

¹ Տե՛ս Արման Գասպար, Հայ ազատագրական պայքարն ու ահաբեկչութիւնը, Լոս Անճելէս, 1989, էջ 142:

² Միջազգային հանրությունը դատապարտում է Հայոց ցեղասպանությունը (1984-1987թթ.), կազմող և առաջաբանի հեղինակ Լ. Ա. Բարսեղյան, Եր., 1998, էջ 5:

Փաստորեն հատուկ զեկուցողի հետազոտությունում հայերի ցեղասպանության՝ իբրև տվյալ հանցագործության բոլոր հաջորդ դեպքերի համար մոդելի հիշատակումը, որը փաստական հիմք էր ցեղասպանության մասին համաձայնագրի կատարելագործման համար, առաջացնում էր խուճապ և մերժողականություն ոչ միայն Թուրքիայի, այլև ՆԱՏՕ-ի, նրա դաշնակիցների և նույնիսկ հակառակ ճամբարի առաջատար ԽՍՀՄ-ի մոտ, որոնք, մոռանալով միմյանց միջև առկա լուրջ հակասությունները, միահամուռ միավորվում էին այդ հիշատակումը չեզոքացնելու գործում:

Հաշվի առնելով այս հուժկու հակազդեցությունը՝ դեմ արտահայտված երկրների հայկական համայնքներում սկսում են աշխատանքներ տարվել իրենց իշխանությունների դիրքորոշումների վրա ներազդելու ուղղությամբ: Բացի այդ, հայկական տարբեր համայնքներից նամակներ են հղվում ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարին, պահանջում զեկույցում անպայման վերականգնել 30-րդ պարբերությունը՝ դրանց կցելով Հայոց ցեղասպանությունը հաստատող փաստագրական նյութեր:

30-րդ պարբերության շուրջ բանավեճը շարունակվեց 1975 թ. սեպտեմբերին ժնևում: Այս անգամ Ավստրիայի, Դանիայի, Մեծ Բրիտանիայի, Մեքսիկայի, Նիգերիայի, Ֆրանսիայի և Հարավսլավիայի փորձագետները արտահայտվեցին պարբերության պահպանման օգտին, սակայն որոշում ընդունվեց երեք տարով՝ մինչև Ենթահանձնաժողովի 33-րդ նստաշրջանը (1978 թ.), սառեցնել հարցի քննարկումը:

1978 թ. ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովի Ենթահանձնաժողովը կրկին անդրադարձավ 1973 թ. զեկույցին: Թուրքիան ու նրան սատարող երկրները ժամանակավորապես հասան այն բանին, որ զեկույցից ամբողջությամբ հանվեց հիմնահարցի պատմությանը վերաբերող 30-րդ պարբերությունը: Համաձայն կարգի՝ զեկույցը 1979 թ. մարտին կրկին ներկայացվեց Մարդու իրավունքների հանձնաժողով, որում հեղինակը բաց էր թողել 30-րդ պարբերությունը, ինչը բողոքի այնպիսի մեծ ալիք

բարձրացրեց մասնավորապես հայկական համայնքներում, որը թերևս սպասելի չէր զեկուցողի ու 30-րդ պարբերությունը դուրս մղելու կողմնակիցների համար:

1983 թ. մայիսի 27-ին նոր հատուկ զեկուցող նշանակվեց բրիտանական պառլամենտի նախկին պատգամավոր Բենջամին Ուայթքերը, ում հանձնարարվեց զբաղվել «Ցեղասպանության հանցագործության կանխարգելման և դրա համար պատժի մասին» ՄԱԿ-ի կոմվենցիան կատարելագործելու վերաբերյալ հետազոտությամբ և ներկայացնել նոր զեկույց: 1984 թ. օգոստոսի 7-ին նա հայտարարեց, որ նախորդ զեկույցում որոշ բացեր կային՝ քաղաքական ճնշման պատճառներից ելնելով, այդ թվում հայերի ցեղասպանության հարցի հետ կապված¹: Հատկանշական էր, որ նոր զեկուցողը տեղյակ էր նախորդ զեկուցողի նկատմամբ իրականացված ճնշումների մասին և հենց դա էր համարում նախկին զեկույցի գլխավոր թերությունը:

1985 թ. հուլիսի 2-ին Բ. Ուայթքերը ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովի Ենթահանձնաժողովին ներկայացրեց նոր զեկույցը՝ ՄԱԿ-ի «Ցեղասպանության հանցագործության կանխարգելման և դրա համար պատժի մասին» կոմվենցիան կատարելագործելու վերաբերյալ: Հեղինակը նշում էր, որ թեև ցեղասպանություն բառը համեմատաբար վերջերս է առաջացել, սակայն այն վերաբերում է նաև հին հանցագործությանը²:

Վերափոխված տարբերակի 24-րդ պարբերությունում նշվում է, որ նացիստական զազանությունները, ցավոք, չեն եղել XX դարի ցեղասպանության եզակի օրինակ: Հեղինակը այդ հանցագործության օրինակների թվին է դասել 1904 թ. գերմանացիների կողմից իրագործված հերիերների կոտորածները, 1915-1916 թթ. օսմանցիների կողմից հայերի կոտորածները և այլն³:

¹ Геноцид армян: ответственность Турции и обязательства мирового сообщества, т. 2, ч. 1, с. 694.

² Նույն տեղում, էջ 82:

³ Նույն տեղում, էջ 665-666:

1985 թ. օգոստոսի 5-30-ը ընթացած Ենթահանձնաժողովի 38-րդ նստաշրջանում կրկին սկսվեցին Հայոց ցեղասպանության շուրջ քննարկումները, երբ Բ. Ուայթեքերը Հայոց ցեղասպանության մասին հիշատակող 24-րդ պարբերությամբ հանդերձ ներկայացրեց իր զեկույցը: Մահմեդական երկրների՝ Եգիպտոս, Հորդանան, Մարոկկո, Բանգլադեշ և որոշ եվրոպական երկրների մասնագետ-ներկայացուցիչները Հայոց ցեղասպանության հիշատակման պատճառով դեմ արտահայտվեցին 24-րդ պարբերությանը: Օգոստոսի 19-ին Ենթահանձնաժողովի նիստում ելույթ ունեցան նաև չորս հայեր՝ «Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի» միջազգային հարցերի հանձնաժողովի ներկայացուցիչ, պրոֆեսոր Շավարշ Թորիկյանը, «Գերության դեմ մարդու իրավունքների պաշտպանության» կազմակերպության ներկայացուցիչ Հրայր Պալյանը, «Բնիկ ժողովուրդների համաշխարհային կազմակերպության» ներկայացուցիչ Հարութ Սասունյանը և «Ազգերի և ժողովուրդների միջև եղբայրական միության» միջազգային շարժման ներկայացուցիչ Ռոբերտո Մալխասյանը, որոնք պատմական փաստերի հիման վրա պաշտպանեցին Հայոց ցեղասպանության փաստի հիշատակումը զեկույցի 24-րդ պարբերությունում:

Թորիկյանը և Սասունյանը իրենց ելույթներում նաև անդրադարձ կատարեցին այն փաստին, որ ՍԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովը դեռ 1948 թ. իր նիստերում անդրադարձել է հայերի կոտորածներին: Այդ քննարկումների մասին փաստերը տեղ են գտել հանձնաժողովի փաստաթղթերում, որոնք հայտնաբերվել ու առաջին անգամ շրջանառության մեջ էին դրվել Ջ. Մալրոյանի կողմից¹: Ի պատասխան՝ Թուրքիայի ներկայացուցիչը կրկնեց թուրքական պաշտոնական վարկածը, համաձայն որի՝ կատարվածը ընդամենը հայկական ապստամբության ճնշում է եղել. նրա տեսակետը պաշտպանեցին նաև թուրք մասնագետ Թուրքայա Աթայովը և Պակիստանի ներկայացուցիչը:

¹ Տես Մալրոյան Ջ., Ջանքեր՝ ՍԱԿ-ի 30-րդ պարբերության վերահաստատման ուղղությամբ, էջ 462:

Օգոստոսի 20-ին պատասխան ելույթով հանդես եկավ զեկույցի հեղինակ Բ. Ուայթեքերը, որը նշեց, որ ութ տարի զբաղվել է հայերի ցեղասպանության ուսումնասիրությամբ, հետազոտել է արխիվային փաստաթղթեր, այդ թվում՝ Օսմանյան կայսրության դաշնակից տերությունների՝ Գերմանիայի և Ավստրո-Հունգարիայի արխիվները, որոնք վկայում են հենց ցեղասպանության մասին, որի կազմակերպիչները դատապարտվել են հենց թուրքական ռազմական դատարանների կողմից: Ձեկուցողը եզրակացրեց, որ եթե Ենթահանձնաժողովում ելույթ ունեցող մասնագետները չպետք է քաջություն ունենան ասելու ճշմարտությունը, ուրեմն նրանց մասնակցությունը անիմաստ է, քանզի Ենթահանձնաժողովի պարտականությունն է զոհերին պաշտպանել կառավարություններից և ոչ թե հակառակը¹:

Այս խոսքերին փորձեց արծագանքել Թուրքիայի ներկայացուցիչը, սակայն հույն նախագահող Էրիկա Թայետը խոսք չտրամադրեց նրան՝ հայտարարելով, որ հարցի շուրջ քննարկումներն ավարտված են: Օգոստոսի 21-ին վերջապես քվեարկվեց զեկույցն ամբողջությամբ, ինչի արդյունքում ընդունվեց 14 - «կողմ», 1 - «դեմ» և 4 - «ձեռնպահ» ձայների հարաբերակցությամբ: Ձեկույցին կողմ քվեարկեցին Արգենտինան, Ֆրանսիան, ԱՄՆ-ը, Մեքսիկան, Հարավսլավիան, Չինաստանը, Ճապոնիան, Նիգերիան, Եթովպիան, Գանան, Հնդկաստանը, Բելգիան, Կանադան և Էկվադորը: Ձեռնպահ էին քվեարկել Հորդանանի, Կուբայի, Մարոկկոյի և Բանգլադեշի ներկայացուցիչները, ևս վեց երկրների մասնագետ-պատվիրակներ քվեարկությանը չմասնակցեցին:

ՍԱԿ-ի Մարդու իրավունքի հանձնաժողովի Ենթահանձնաժողովում ձեռք բերված այս կարևոր հաջողության գլխավոր գրավականն այն էր, որ եթե 1970-ական թթ. 30-րդ պարբերության քննարկումներն ընթանում էին առանց հայերի զործուն մասնակցության, ապա թուրքական կառավարության ջանքերի շնորհիվ այդ պարբերության տապալումը 1980-ական թթ. հանգեցրեց

¹ Նույն տեղում, էջ 463:

Սփյուռքի ներուժի համախմբմանն ու ավելի նպատակային պայքարին, ինչի արդյունքում համասփյուռքյան միասնական ջանքերի գնով հաջողվեց 30-րդ պարբերությունը վերահաստատել 24-րդ պարբերությամբ:

Եվրախորհրդարանը հաջորդ պաշտոնական միջազգային կազմակերպությունն էր, որն անդրադարձավ Հայոց ցեղասպանության հարցին, քանզի 80-ական թվականների սկզբներին հեղեղված էր Հայկական հարցի լուծման վերաբերյալ սոցիալիստ պատգամավորների առաջարկներով:

1984 թ. հոկտեմբերի 23-ին Եվրախորհրդարանի Քաղաքական հարցերով հանձնաժողովն այդ հարցով գումարեց առաջին նիստը, իսկ 1984 թ. նոյեմբերի 26-ին որոշվեց դրա վերաբերյալ հատուկ զեկուցում լսել: Դեկտեմբերի 20-ին հատուկ զեկուցող է նշանակվում էթնիկ փոքրամասնությունների հարցերով հայտնի մասնագետ Ժակ Վանդեմյուլբրուքը (Բելգիա): Թուրքական դիվանագիտությունը ամեն ինչ արեց, որ տվյալ հարցով զեկուցող նշանակվի Քաղաքական հարցերով հանձնաժողովի թուրքամետ անդամներից որև մեկը, սակայն երբ այդ փորձերը ձախողվեցին, արդեն ձգտում էր ոչ պաշտոնական շփումներ ունենալ Վանդեմյուլբրուքի հետ¹: Այդ փորձերը նույնպես տապալվեցին. զեկույցի հեղինակը փաստաթուղթը կազմելու ընթացքում տեղեկություններ ստանալու և կողմերի դիրքորոշումներին ծանոթանալու նպատակով միայն պաշտոնական հանդիպումներ ունեցավ և՛ հայերի և՛ թուրքերի հետ՝ փորձելով պահպանել անաչառությունը: Այդ իսկ պատճառով նա ենթարկվեց թուրքական պաշտոնատար անձանց և լրագրողների ուժեղ ճնշմանը: Նույնիսկ Թուրքիայի վարչապետ Թուրգութ Օզալը հանդես եկավ սպառնալից հայտարարությամբ²:

¹ Геноцид армян: ответственность Турции и обязательства мирового сообщества, т. 2, ч. 2, с. 561.

² Տե՛ս Կիրակոսյան Ա., Ակնարկներ Հայկական հարցի և Եղեռնի միջազգային ճանաչման պատմությունից, Եր., 2006, էջ 184:

Չնայած այդ ճնշումներին՝ այդուհանդերձ Ժ. Վանդեմյուլբրուքը մեկ տարի անց՝ 1985 թ. դեկտեմբերին, ներկայացրեց իր զեկույցը Եվրախորհրդարանի Քաղաքական հարցերով հանձնաժողովին, որը պատմական փաստերի և թուրքական տեսակետների փոխզիջումային մի փաստաթուղթ էր:

Սակայն Եվրախորհրդարանի Քաղաքական հարցերով հանձնաժողովի անդամների մի մասը նույնիսկ նման տեսքով չհամաձայնվեց զեկուցողի արտահայտած որոշ տեսակետներին: «Հայկական հարցի քաղաքական լուծման մասին» զեկուցումը Քաղաքական հարցերով հանձնաժողովը քննարկեց 1986 թ. հունվարի 22-ի նիստերում, իսկ 1986 թ. փետրվարին այն հետաձգվեց հանձնաժողովի անդամների կողմից տեքստում բազմաթիվ ուղղումներ մտցնելու պատրվակով, ընդ որում՝ 32 ուղղումներից 21-ը թուրքամետ էին և ներկայացվել էին ԳՖԳ-ի և Դանիայի պատգամավորների կողմից¹:

1987 թ. ապրիլի 15-ին Եվրախորհրդարանի Քաղաքական հարցերով հանձնաժողովի անունից հատուկ զեկուցող Ժ. Վանդեմյուլբրուքը զեկույցի վերջնական տարբերակը և դրան կցված բանաձևի նախագիծը ներկայացնում է խորհրդարանին:

Պետք է նշել, որ Եվրախորհրդարանի Քաղաքական հարցերի հանձնաժողովի կողմից զեկուցողի ուսումնասիրությունում և դրան կցված բանաձևի նախագծի փոփոխություններից հետո վերջնական տեքստում ամրագրվել էին այնպիսի դրույթներ, որոնք զգալիորեն աղավաղում էին նախնական տարբերակը:

Անշուշտ, այս զարգացումներին հետևում էր նաև եվրոպական հասարակայնությունը, ինչպես նաև ֆրանսահայ համայնքը, որը փորձեց ներագդել «Հայկական հարցի քաղաքական լուծման մասին» բանաձևի ընդունման վրա: 1987 թ. հունիսին «Ֆրանսահայկական համերաշխություն» հասարակական կազմակերպությունը Եվրախորհրդի պատգամավորներին կոչ էր անում որպես

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 185:

ցեղասպանություն որակել բնաջնջման այն ծրագիրը, որն իրականացվել էր հայերի նկատմամբ¹: Կոչի տակ ստորագրել էին մեծ հեղինակություն վայելող այնպիսի դեմքեր, ինչպիսիք են՝ գրողներ Ֆրանսուազ Սագանը, Էժեն Իոնեսկուն և Անրի Թրուայան, երգիչ Շարլ Ազնավուրը, պատմաբան Իվ Տերնոնը, Նոբելյան մրցանակի դափնեկիրներ Անդրեյ Լվոֆն ու Լուի Նոելը և շատ ուրիշներ:

Բանաձևն ի վերջո մտցվեց Եվրախորհրդարանի 1987 թ. հունիսի 15-19-ը ընթացած նիստի օրակարգ: Նիստի ընթացքում «Հայկական հարցի քաղաքական լուծման մասին» բանաձևի ընդունման օգտին համատեղ առաջարկությամբ հանդես եկան համայնավարական և սոցիալիստական խմբակցությունները, ինչի արդյունքում 1987 թ. հունիսի 18-ին 68 - «կողմ» և 60 - «դեմ» ձայների հարաբերակցությամբ Եվրախորհրդարանն ընդունեց «Հայկական հարցի քաղաքական լուծման մասին» բանաձևը: Չայների այս հարաբերակցությունը նույնպես վկայում է, որ փաստաթղուղթն ընդունվել է լուրջ հակազդեցության պայմաններում:

Եվրոպայի հայկական համայնքների և միջազգային հանրության ճնշման արդյունքում, ի տարբերություն Քաղաքական հարցերի հանձնաժողովի բանաձևի նախագծի, Եվրախորհրդարանի կողմից ընդունած բանաձևի 2-րդ հոդվածով արձանագրվում էր, որ «Օսմանյան կայսրության մեջ հայ բնակչության հանդեպ 1915-1917 թվականներին գործադրված ողբերգական իրադարձությունները, համաձայն ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից 1948 թ., դեկտեմբերի 9-ին ընդունված Ցեղասպանության հանցագործությունները կանխելու և դրա համար պատժի մասին կոնվենցիայի, հանդիսանում են ցեղասպանություն»²:

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² European Parliament Resolution on a political solution to the Armenian question, Doc. A2-33/87, http://www.europarl.europa.eu/intcoop/euro/pcc/aag/pcc_meeting/resolutions/1987_07_20.pdf

Գնահատելով Եվրախորհրդարանի ընդունած «Հայկական հարցի քաղաքական լուծման մասին» բանաձևը՝ պետք է նշել, որ նաև շնորհիվ Սփյուռքի համայնքների, կառույցների ու անհատ գործիչների՝ վերջնական փաստաթղթի տեքստից հնարավոր եղավ դուրս թողնել ակնհայտ թուրքամետ որոշ ձևակերպումներ, որոնք աղավաղում էին խնդրո առարկան: Չնայած այն հանգամանքին, որ ընդունված բանաձևում նույնպես առկա են որոշ հակասական ձևակերպումներ, այդուհանդերձ այն միջպետական միջազգային կառույցի կողմից ընդունված առաջին պաշտոնական փաստաթուղթն էր, որով Առաջին աշխարհամարտի տարիների Օսմանյան կայսրությունում հայերի զանգվածային կոտորածները, ըստ 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ի ՄԱԿ-ի ցեղասպանության մասին կոնվենցիայի սահմանման, ճանաչվում էին որպես ցեղասպանություն:

Ինչ վերաբերում է ոչ պաշտոնական միջազգային կազմակերպություններին, ապա պետք է նշել, որ 1983 թ. Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի առաջին քննարկումով ընդունված բանաձևից հետո՝ 1984 թ. ապրիլի 13-16-ը, Փարիզում տեղի ունեցավ մեկ այլ ոչ պաշտոնական հեղինակավոր միջազգային կազմակերպության՝ ժողովուրդների միջազգային դատարանի նիստը, որը Հայոց ցեղասպանության հարցը դարձրեց քննարկման առարկա:

Դատարանը մինչև դատավարության սկսելը քայլեր ձեռնարկեց անաչառությունը և հավասարության սկզբունքները պաշտպանելու ուղղությամբ. հատուկ նամակ հղվեց թուրքական կառավարությանը՝ առաջարկելով իր դիրքորոշումը պարզաբանող ներկայացուցիչներ կամ համապատասխան փաստաթղթեր ուղարկել: Պատասխան չստանալով՝ դատարանը որոշեց նիստերի արձանագրություններին կցել թուրքական կողմի հիմնական փաստարկները արտահայտող երկու փաստաթուղթ՝ Անկարայի «Արտաքին քաղաքականության ինստիտուտի» 1982 թ. հրատարակած «Հայկական հարց. ինը հարց, ինը պատասխան» վերնագրով գրքույկը և Անկարայի համալսարանի պրոֆեսոր Թուրքայա

Աթայովի 1984 թ. Փարիզի քրեական դատարան ներկայացրած գրավոր ցուցմունքը: Այդ երկու նյութերը հիմնականում արտահայտում էին Թուրքիայի պաշտոնական տեսակետները. ժխտվում էր Հայոց ցեղասպանությունը և հայտարարվում էր, թե Արևմտյան Հայաստանը հայերի հայրենիք չէ:

Հայկական կողմից դատարանում զեկուցումներով հանդես եկան Կալիֆորնիայի համալսարանի պրոֆեսոր Ռիչարդ Հովհաննիսյանը («Հայկական հարցի պատմությունը 1878-1923 թթ.») և «Զորյան ինստիտուտը» ներկայացնող ժիրայր Լիպարիտյանը («Երիտթուրքերի շարժման գաղափարախոսությունը»): Կալիֆորնիայի պետական համալսարանի պրոֆեսոր Տ. Գույումճյանը տրիբունալի դատին հանձնեց «Հայոց սեփականության բռնագրավումը և հայկական պատմական հուշարձանների ոչնչացումը որպես ցեղասպանության գործընթացի արտահայտություն» վերնագրով զեկուցումը, որում առաջին անգամ բարձրացրեց Գերմանիայի կայսերական բանկում դեպոզիտացած՝ ցեղասպանության զոհ դարձած արևմտահայերին պատկանող մոտ 30 000 կգ ոսկու հարցը¹:

Բացի հայազգի մասնագետներից՝ դատարանում հանդես եկան նաև օտարազգիներ՝ անգլիացի պատմաբան Քրիստոֆեր Ուոլքերը («Հայերի ցեղասպանությանն առնչվող բրիտանական աղբյուրները»), Արևմտյան Բեռլինի համալսարանի պրոֆեսոր տիկին Տեսսա Հոֆմանը («Հայերի ցեղասպանությանն առնչվող ավստրիական և գերմանական աղբյուրները») և ֆրանսիացի հայտնի պատմաբան Իվ Տերնոնը («1915-1916 թթ. Օսմանյան կայսրությունում կատարված հայերի ցեղասպանությունը»): Վերջինս դատարանի դահլիճում տարբեր փաստական տվյալների համադրությամբ հայտարարեց, որ Արդուլ Համիդից մինչև երիտ-

թուրքեր և քեմալականներ՝ երեսուն տարիների ընթացքում, ընդհանուր առմամբ սպանվել է շուրջ երկու միլիոն հայ¹:

Դատարանում հանդես եկան նաև միջազգային իրավունքի ճանաչված ու հեղինակավոր մասնագետներ, որոնք իրենց տեսակետներն ու մոտեցումները ներկայացրին հայերի զանգվածային սպանությունների վերաբերյալ: Ելույթ ունեցավ ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների Փոքրամասնությունների խտրականության կանխարգելման ու պաշտպանության ենթահանձնաժողովի նախկին նախագահ հոլանդացի Թեո վան Բովենը, որը մանրամասն ներկայացրեց իր հիշողությունները ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովում հայերի ցեղասպանության քննարկումների, մասնավորապես 30-րդ պարբերության շուրջ ծավալված իրադարձությունների մասին: Այնուհետև Կալիֆորնիայի համալսարանի պրոֆեսոր Լեո Կուպերն անդրադարձավ հայերի բնաջնջման քաղաքականության վերաբերյալ «ցեղասպանություն» եզրույթի կիրառելիության հարցին²: Իսկ Լուվենի կաթոլիկ համալսարանի միջազգային իրավունքի պրոֆեսոր Ջո Վերհովենն իր «Հայ ժողովուրդը և միջազգային իրավունքը» զեկուցման մեջ անդրադարձավ հայոց ցեղասպանության՝ որպես ծանր միջազգային հանցագործության իրավական հարցերին³:

Բացի զեկուցումներից՝ դատարանը լսեց նաև Հայոց ցեղասպանությունը վերապրած հայ ականատես վկաների ցուցմունքները: Իրենց հիշողությունները ներկայացրին Ֆրանսիայում բնակվող սեբաստացի Արամ Կյուրեղյանը, ամասիացի Բաբկեն Ինջիրաբյանը, ԱՄՆ-ում բնակվող խաբբերդցի Պոլ Նահապետյանը և էսքիշեհիդցի Հայկուհի Բոյաջյանը⁴:

Ժողովուրդների մշտական ատյանը, ուսումնասիրելով գործի նյութերն ու կողմերի փաստարկները, որոշեց, որ Թուրքիայի

¹ Տես Հովհաննիսյան Ա., Քեմալ Աթաթուրքը և հայերի ունեզրկման գործընթացը, «Վեմ», Եր., 2011, թիվ 1 (33), էջ 169:

¹ Միջազգային հանրությունը դատապարտում է Հայոց ցեղասպանությունը, էջ 7:

² Տես Կիրակոսյան Ա., Ակնարկներ Հայկական հարցին..., էջ 177:

³ Միջազգային հանրությունը դատապարտում է Հայոց ցեղասպանությունը, էջ 17:

⁴ Տես Կիրակոսյան Ա., Ակնարկներ Հայկական հարցին..., էջ 177:

Հանրապետությունը համարվում է Օսմանյան կայսրության իրավահաջորդը, և դրան հակասող պատճառաբանություններով թուրքական պետությունը չէր կարող խուսափել Հայոց ցեղասպանության համար պատասխանատվությունից: Դատարանը չբավարարվեց կատարված հանցագործությունը ՄԱԿ-ի ցեղասպանության մասին կոնվենցիայի հատկանիշներով ցեղասպանություն որակելով ու դատապարտելով, այլ պնդեց այդ հանցագործության հետևանքների հաղթահարման և մասնավորապես հատուցման վրա, որի պահանջը այն ժամանակ թուրքիային կարող էր ներկայացնել ՄԱԿ-ի ցանկացած պետություն, քանի որ, դատարանի կարծիքով, կատարվածը միջազգային ծանր հանցագործություն է, որն ուղղված է ոչ միայն հայ ժողովրդի, այլև ընդհանրապես մարդկության դեմ¹:

Զնայած այն հանգամանքին, որ ժողովուրդների մշտական դատարանը ոչ պաշտոնական դատական ատյան է, որի որոշումները կրում են ոչ պարտադիր, երաշխավորական բնույթ, այդուհանդերձ այս կառույցի ապաքաղաքականացված լինելու հանգամանքը նրան գերծ պահեց ազդեցություններից և ապահովեց նրա որոշման անաչառությունը: Ի տարբերություն Եվրախորհրդարանի, որը, հայերի զանգվածային սպանությունները ցեղասպանություն որակելով հանդերձ, խուսափում էր այդ հանցագործության համար պատասխանատվության ամրագրումից ու հանցագործության հետևանքների հաղթահարման հիմնահարցից, ժողովուրդների միջազգային դատարանը ամրագրում էր թուրքիայի՝ որպես հանցագործ պետության պատասխանատվությունը՝ պնդելով նաև ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման անհրաժեշտությունը:

Նշված միջազգային պաշտոնական և ոչ պաշտոնական կազմակերպությունների ընդունած բանաձևերն անշուշտ կարևոր տեղ են գրավում Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման ու դատապարտման գործընթացում: Այս կառույցների բանաձևերի

ընդունման համատեքստում փորձեցինք ներկայացնել Սփյուռքի համայնքների և առանձին գործիչների ջանքերը, որոնց շնորհիվ նաև հաջողվեց արձանագրել այդ կարևոր հաջողությունները: Պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ անկախ պետականության բացակայության և ԽՍՀՄ-ի թուրքամետ պահվածքի պայմաններում Սփյուռքը, նրա կառույցներն ու առանձին գործիչները թուրքիայի և նրա դաշնակիցների դեմ տարվող անհավասար պայքարում ի վերջո հասան այն բանին, որ այդ միջազգային կառույցները ճանաչեցին ու դատապարտեցին Հայոց ցեղասպանությունը:

Armen Marukyan – Efforts of Diaspora in the Case of Adoption of Resolutions On Recognition and Condemnation of the Armenian Genocide by International Organizations – Recognition and condemnation of the Armenian Genocide by the international governmental and non-governmental organizations is an important component of the general process of the international recognition and condemnation of the Armenian Genocide. In this case the direct role played both diaspora communities, and the certain figures, which efforts also promoted adoption of the relevant resolutions by these organizations. It should be noted that in conditions of absence of independence and the pro-Turkish orientation of the USSR communities and figures of diaspora conducted unequal fight in the international organizations against Turkey and its allies and, finally, managed to reach a certain success.

¹ Տես Արման Պասպար, Հայ ազատագրական պայքարն ու անախելչությունը, էջ 147: